

İslam Hukukunda Haram Mal Teorisi ve Pratik Çerçevesine Dair Yaklaşımlar

Abdulkaki Deniz

Dr. Öğr. Üyesi

0000-0002-9315-6690

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı

ROR : 01fcvkv23

abdulbakideniz500@gmail.com

Şırnak, Türkiye

Öz

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insanın mal toplama ve biriktirmeye yönelik tezahür eden tabii arzularının iktisadî bağımsızlık kaygısıyla tekâmül ettiğini söylemek mümkündür. Tarih boyunca sağlıklı bir yaşam sürmeye çalışan insanoğlunun en çok ihtiyaç duyduğu mal aynı zamanda insanın en büyük imtihan araçlarından biridir. Mal, mahiyeti gereği iyiliğe de kötülüğe de araç olma potansiyeline sahiptir. Bu gerçeği dikkate alan İslam hukuku mal ve servet edinmenin ilkeleri ile mal üzerinde tasarruf ve harcamanın esaslarını belirlemiştir. Bu açıdan mallar haram ve helal olmak üzere temel iki kategoride değerlendirilmiştir. İslam hukukunda haram yollardan elde edilen malın mülkiyetinin tanınmaması söz konusu mal üzerindeki tasarruf hakkını da kısıtlamıştır. Malın temini ve korunmasını beş zarurî maksat kapsamında değerlendiren İslam hukuku mal üzerindeki tasarruf ve harcamayı da belli ilkelere tabi tutarak temiz ve dürüst bireylerden oluşan örnek bir toplum tesisini hedeflemiştir. Bu hususta fetva mantığıyla yapılan tikel çalışmaların akademik ve tümel ihtiyaçları karşılamaktan uzak olması bizleri bu konuyu akademik bir üslupla gündeme taşımaya sevk ettiği söylenebilir. Çalışmamızda malın mahiyeti ve mülkiyeti, helâl ve haram mal mefhumu ve haram mala sahip olan mükellefin takınması gereken tutum araştırılmış ve söz konusu maldan kurtulma yolları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda sadece helal mal edinmeyi teşvik ettiği açık olan İslam hukuku, haram mal üzerinde her türlü tasarrufu yasaklamıştır. Dolayısıyla haram malın zekâtı verilemeyeceği gibi haram malın verasete konu olması yahut haram mal ile herhangi bir hayır kurumunun yapılması da caiz görülmemiştir. Şüphesiz her dönemin çalışma, ticaret, alış-veriş ve ekonomik hassasiyetleri birbirinden farklı olduğu gibi mal ve servetle ilgili değer algıları da farklıdır. İnsanlık tarihinin tedvin edildiği dönemlerde bilinmeyen günümüzdeki madeni ve kâğıt itibarı para sistemleri değişik kullanım biçimleriyle haram ve helâle de konu olabilmektedir. Aynı şekilde mazide var olan bazı meslekler günümüzde unutulduğu gibi bugün yaygın olan birçok meslek eskiden hayal bile edilemezdi. Bu bakımdan haram ve helal gibi kavramların ilgili olduğu olguların değişken olduğu söylenebilir. Bu gerçeklere rağmen zaman ve şartlar değişse bile insanoğlunun genel karakteristik yapısı, mali bağımsızlık çabası, egosantrik (benmerkezci) eğilimleri ve kısa zamanda servet edinme arzusu gibi beşerî zaafıların devam ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu gerçekler ışığında İslam hukuku bütün zaman ve mekanlara hitap eden evrensel bir haram teorisi geliştirmiş ve pratik çerçevesini oluşturmuştur. Hayatın

ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilen malın amaç değil ulvî değerlere hizmet eden bir araç olarak değerlendirilmesi, karşılıklı rızaya dayalı ticaret gibi helâl ve mübah yollardan temini, haksızlık ve zulüm vasıtası yapılmaması gibi ilkeler söz konusu çerçevenin esasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda günümüzde seçim yahut atama yoluyla herhangi bir makamı işgal eden kimselerin İslam hukukunun önemsedığı emanet ve ehliyet, samimiyet ve dürüstlük gibi etik ilkelerden uzaklaşmaması ve söz konusu makamları istismar mahiyetindeki her türlü tasarrufun haram kapsamında olduğu bilinciyle hareket etmeleri önemlidir. Ayrıca cinsel eğilimlerin beraberinde getirdiği inhırafların meslek haline getirilmesi ve ekonomik bir kazanç kapısı olarak kullanılması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Mal, Haram, Helâl, Tasarruf.

Atıf Bilgisi

Deniz, Abdulkaki. “İslam Hukukunda Haram Mal Teorisi ve Pratik Çerçevesine Dair Yaklaşımlar”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 98-121. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.05>

Geliş Tarihi	02.02.2025
Kabul Tarihi	21.03.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Theory Of Haram Property In Islamic Law And Approaches To Its Practical Framework

Abdulkaki Deniz

Assistant

Professor

 0000-0002-9315-6690

Şırnak University Faculty of Divinity

Department of Arabic Language and Şırnak, Türkiye

Rhetoric

ROR : 01fcvkv23

abdulbakideniz500@gmail.com

Abstract

It is possible to say that the natural desires of man, who was created as a social being, to collect and accumulate goods evolved with the concern of economic independence. Throughout history, the commodity most needed by humankind striving for a healthy life is also one of humanity's greatest tests. Goods, by their nature, have the potential to be instruments of both good and evil. Taking this fact into account, Islamic law has determined the principles of acquiring goods and wealth and the principles of saving and spending on goods. In this regard, goods have been evaluated in two basic categories: haram and halal. In Islamic law, the non-recognition of ownership of property obtained through unlawful means also restricts the right to dispose of the property in question. Islamic law, which considers the acquisition of property and the protection of property within the scope of five essential purposes, aims to create an exemplary society consisting of honest individuals by subjecting the savings and expenditure on property to certain principles. It can be said that the fact that particular studies carried out with the logic of fatwa on this issue are far from meeting academic and universal needs has led us to bring this issue to the agenda in an academic manner. In our study, the nature and ownership of the goods, the concept of halal and haram goods and the attitude of the taxpayer who owns the haram property were investigated and the ways to get rid of the goods in question were emphasized. In this context, Islamic law, which clearly encourages the acquisition of only halal goods, prohibits any disposition of haram goods. Therefore, it is not permissible to pay zakat on haram wealth, nor is it permissible for haram wealth to be the subject of inheritance or for any charity to be established with haram wealth. Undoubtedly, just as the working, trade, shopping and economic sensitivities of each period are different from each other, the value perceptions of goods and wealth are also different. Today's coin and paper fiat money systems, which were not known in the periods when human history was compiled, can be subject to haram and halal with different forms of use today. Likewise, some professions that existed in the past have been forgotten today, and many professions that are common today were unimaginable in the past. In this respect, it can be said that the phenomena related to concepts such as haram and halal are variable. Despite these facts, it is an undeniable fact that even if time and conditions change, human weaknesses such as the general characteristic structure of human beings, the effort for financial independence, egocentric tendencies and the desire to acquire wealth in a short

time continue. In the light of these facts, Islamic law has developed a universal theory of haram that appeals to all times and places and created its practical framework. Principles such as evaluating goods, which are considered an integral part of life, as a tool serving lofty values rather than an end, being procured through halal and permissible means, such as trade based on mutual consent, and not being used as a means of injustice and cruelty, constitute the basis of the framework in question. In this context, it is important that those who occupy any position, whether through election or appointment, do not stray away from ethical principles such as trust and competence, sincerity and honesty, which are important in Islamic law, and act with the awareness that any actions that abuse the positions in question are haram. In addition, turning the deviations that come with sexual tendencies into a profession and using them as a source of economic gain can also be evaluated in this context.

Keywords

Islamic Law, Property, Haram, Halal, Savings.

Citation

Deniz, Abdalbaki, "Theory of Haram Property in Islamic Law and Approaches to Its Practical Framework". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 11/1 (June 2025), 98-121. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.05>

Date of Submission	02.02.2025
Date of Acceptance	21.03.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Kur'an, Arap toplumunun kültürel ve ekonomik dinamikleri üzerinde kendine özgü bir maliye ve iktisat teorisi geliştirmiştir. Doğrudan yahut dolaylı olarak mülkiyet, kazanç yolları, zekât, sadaka, borç, faiz, karz-ı hasen ve israf gibi kavramların teorik çerçevesini çizerek yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı özgün bir terminolojinin oluşmasına öncülük etmiştir. İslam'da helal ve haram teorisi açık ve anlaşılır niteliktedir. Eşyada asıl olan ibaha olduğundan¹ İslam hukukunda helâl ve mübah dairesi geniştir. Bu açıdan hakkında haram olduğuna dair sahih bir nas bulunmayan hususlar helal kapsamındadır. Nas bulunmakla birlikte harama delâleti sarîh (açık) değilse asıl olan ibaha durumu devam etmektedir.² Hakkında haram olduğuna dair nas bulunan hususlar çok az olduğundan haram dairesi nispeten daha dar ve sınırlıdır. Buna rağmen insanoğlunun harama dair imtihan süreçleri çetindir. İlgili kaynaklarda “şer'in yapılmasını serbest bıraktığı şey (ما أطلق الشرع فعله)”³ şeklinde tanımlanan helâl kavramı, birlikte kullanıldığı ifadenin mahiyetini de söz konusu manaya döndürmektedir. Bu açıdan *helâl mal* ifadesi sahibine her türlü tasarruf hakkı sağlayıcı niteliktedir. Bu hususta gözetilen en önemli kayıt ise mal üzerinde tam mülkiyetin sağlanması ve şüphe doğuran hususlardan uzak olmasıdır. Dolayısıyla meşru yollarla elde edilen, herhangi bir şüphe barındırmayan ve mülkiyeti tam olan mal üzerinde tam tasarruf yetkisi de söz konusudur. Meşru kesp vasıtasıyla elde edilen ve miras yoluyla sahip olunan malların belirli şartlarla zekât gibi teklifi hükümlerin edasına konu olabildiği hususunda ittifak vardır. Fıkıhçıların terminolojisinde faili yerilen⁴ ve ondan kaçınanın övüldüğü⁵ haram mefhumu aynı zamanda helale teşvik içermektedir. Bu durumda haram kavramının birlikte kullanıldığı unsur da yerilen mahiyetin bir parçası hâline gelmektedir. Dolayısıyla haram mallardan zekât, teberru ve tasadduk gibi tasarruflar meşru değildir. Çünkü İslam hukukunun zekât ve sadakayla gözettiği nefis tezkiesi ve uhrevî mükâfat gibi maksatların tahkiki ancak helal kazançla mümkündür. Dolayısıyla alanlarının belirlenmesi açısından helâl dairesiyle haram dairesi arasında çok yakın bir ilişkiden söz edilebilir. Haram kavramının çerçevesi dışında kalanlar helâl dairesinin genel çerçevesini oluşturduğu gibi helal kavramının çerçevesinin belirlenmesi de haram dairesinin sınırlarının teşkiline yardımcı olmaktadır. Başka bir ifadeyle belli haramlardan oluşan alanın dışındaki geniş alan helâl ve mübah alanıdır.

Şüphesiz klasik fıkıh literatüründe bu hususta özgün çalışmalar ile farklı tezler ileri

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fıkh* (Dâru'l-Kütübî, 1414/1993), 1/212.

² Yusuf el-Karadavî, *el-Helal ve'l-haram fî'l-İslam* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1380/1960), 22.

³ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf el-Cürânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1982), “helal”, 1/93.

⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/255.

⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, thk. Mustafa Saîd el-Hin, Muhyiddin Dib Mestû (Dımaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1430/2008), 6.

sürülmüştür. Ancak belli bir yaklaşımın tezahürü olan söz konusu çalışmaların büyük bir kısmı mezhepler arası tartışmalar ve ihtilaflar zeminini aşamamış ve istenen düzeyde genel kabule mazhar olmamıştır. Bir kısmı ise sınırlı bir alanda belli bir mezhebin görüşü olarak tezahür ettiğinden güncel sorunları kapsayacak şekilde tümel bir kaide niteliğine kavuşamamıştır. Mesela Şafîîlerin temel kaynaklarında hakkında nas bulunmayan yiyecek ve içeceklerden haram ve helal olanlarının tespitine dair oluşturulan genel çerçeve bağlamında “Arapların yedikleri şeyler iyi ve güzel (tayyibât), yemedikleri şeyler ise kötü ve haram (habâis)”⁶ gibi küllî kaidelerin günümüz değişen şartlarında hangi oranda karşılık bulduğu tartışmaya açıktır. Bu bakımdan nasların ışığında belli bir zaman yahut zeminle sınırlı olmayan güncel ve küllî bir haram teorisine⁷ ihtiyaç duyulduğu açıktır. Özellikle haram ve helalin karıştığı, harama ulaşma imkanlarının çoğaldığı ve haramın işlendiği ortamların yaygınlaştığı günümüzde herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek güncel bir haram teorisi fetva makamındaki kimseleri de rahatlatacak dinamikler barındırmaktadır. Söz konusu teorinin mezhep taassubuyla ortaya çıkan ihtilaflar içinde kaybolmaması ve evrensel Kur’an mesajına uygun nitelikte olması önemlidir. Dolayısıyla çalışmamızda helâl ve haram mallar, çeşitleriyle ilgili hukuki işlemler, mülkiyet unsuru, haram mallardan zekât gibi tasarrufların sebep ve sonuçları, haram malın nemâsı, verasete konu olması ve haram maldan sağlanan gelirlerin durumu gibi hükümler hakkında nasların gerektirdiği genel geçer niteliğe sahip ilkesel bir helâl-haram çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. İlgili naslar ışığında varmak istediğimiz tümel kuralın kapsamına giren bütün tikel meselelere yönelik güncel ve pratik çözümler sunması en önemli hedeflerimizdendir. Bu bağlamda şâri’ tarafından belirlenen haram dairesindeki unsurlardan kesinlikle taviz verilmemesi, söz konusu daire dışında kalanların ise herhangi bir nassa aykırılık teşkil etmemeleri kaydıyla helal ve mübah kapsamında değerlendirilmeleri nasların ve teşri’in temel maksatlarıyla da bağdaşan bir yaklaşımdır. Haramın, dolayısıyla helal ve mübahın genel çerçevesini oluşturan bu teori aynı zamanda güncel bütün tikel meselelere uygulanabilir niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışmada tikel olarak herhangi bir maddenin tahrimini temellendirmek gibi bir araştırma ve değerlendirmeden ziyade helal ve haram olgusuna tümel bir çerçeve oluşturduktan sonra genel olarak haram unsurlara dair nasıl bir tutum geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmaya çalışacağız. Çünkü tikel meselelerle ilgili ihtilaflar mezhepler arasında, hatta mezhep içinde bazen helal-haram gibi keskin ve karşıt nitelikte farklı yaklaşımlara konu olabilmektedir. Bu bağlamda sübutu ve delâleti kat’î delillerle yasaklanan faiz, rüşvet, gasp, hırsızlık ve kumar gibi haram boyutu herkes

⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1410/1989), 2/271.

⁷ İslam aleminde hakkında nas bulunmayan meseleler başta olmak üzere tarihi yahut güncel bir sorun veya gelişmeyle ilgili yaklaşımın şahsa veya kuruma göre farklılık arz ettiği yaşanan bir gerçekliktir. Bu durum zihinleri şüphelerle meşgul ettiği gibi dini kurum ve mercilere olan güveni de olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı fetva makamındaki bütün yetkili kimselerin asgari kriterleri üzerinde ittifak ettiği bir haram teorisi şarttır. Metinde geçen haram teorisinden maksadımız budur.

tarafından teslim edilen örnekleri esas almanın meselenin anlaşılmasına katkı sağlama açısından daha isabetli olabileceği düşünülmektedir. Haram teorisi hususunda mütesâhil (kolaycı) yaklaşımın tefrite, müteşeddît (katı) yaklaşımın ise ifrata zemin hazırlama tehlikesi söz konusudur. Dolayısıyla bu hususta nasların anlam boyutlarını dikkate alarak vasat ve mutedil bir tavır geliştirmek hem nasların muktazasıdır hem de muasır algıları yönetme konusunda da yardımcı dinamikler barındırmaktadır.

Araştırmalarımızda bu konuyu doğrudan değerlendiren çalışmalara rastlanılmamakla beraber dolaylı olarak yahut yakın mahiyette bazı çalışmalardan söz edilebilir. Hanefî mezhebinde yiyecek ve içeceklerle ilgili kriterlerin tespitine dair yapılan araştırmalar⁸ ile Hanefîlerin görüşü esas alınarak helal maddelerin temel ilkelerini belirlemeye yoğunlaşan çalışmaları⁹ bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim muhteva olarak Kur'an'da haram kılınan maddeler ile helal maddeler sıralanmış ve âlimlerin naslardan yola çıkarak istinbât ettikleri fikhî hükümleri üzerinde durulmuştur. İsimlerinden de anlaşıldığı gibi bu tür çalışmalarda bazı yiyecek ve içeceklerin yenilmesinin yahut içilmesinin helal ve haramlık yönleri değerlendirilmiştir. Bu açıdan bu tür çalışmaların haram mal teorisine yoğunlaşan çalışmamızla doğrudan alakalı olmadığı açıktır. Ancak aralarında umum-husus ilişkisinden söz edilebilir. Bu konuda göze çarpan diğer bazı çalışmalar¹⁰ ise usulî ve yöntemsel değerlendirme ve çözümlerden ziyade tikel bazı güncel meselelere dair fetva mahiyetinde olup mesele hakkında ilgili mezheplerin görüşlerini nakilden ibarettir. Ayrıca söz konusu çalışmalarda vasfı itibariyle tahrim konu olan malların mülkiyeti ile söz konusu mallarda tasarruf hususundaki ihtilafa dikkat çekmesi tesâhül yönünün belirgin olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle vasfı dikkate alınarak haram kılınan bir malın mülkiyeti de bizatihi harama konu olan malın mülkiyeti gibidir ve ikisi de mülkiyete konu olmama açısından ortaktır. Birini diğerinden ayırıp vasfı itibariyle haram olan malların mülk edinilmesinde ihtilaf olduğunu iddia etmek istismara açılan bir kapı mesabesinde olup bundan kaçınmak gerekmektedir. Yine malının çoğunluğu haramdan oluşan kimseyle muamele konusunda *kerahet* hükmünü¹¹ savunmanın tahkik neticesinde ortaya çıkan bir değerlendirme olmadığı ve seddi zerâi' açısından olumlu sonuçlara kapı aralamayacağı açıktır. Aynı yaklaşım Muhammed el-Bâz'ın *Ahkâmü'l-mâli'l-haram* isimli eserinde de belirgindir. Zira helal-haram karışık mala sahip kimseyle muameleyi caiz gören yaklaşım¹²

⁸ Bk. Mustafa Boran, *Yiyecek ve İçeceklerimizde Helal Haram Ölçüleri; Hanefî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçüleri* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2024); Hilal Özkan, *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri* (Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 15.

⁹ Saffet Köse, "Fikhî Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri", *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 1-18.

¹⁰ Keleş, Yunus, "Haram Karışık Mal ve Kazançla ilgili Meseleler", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/2 (2020), 211-236.

¹¹ Keleş, *Haram Karışık Mal*, 232.

¹² Abbas Ahmed Muhammed el-Bâz, *Ahkâmü'l-mâli'l-haram* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 1418/1997),

beşerî zaafırlarla birleştğinde istismar yoluyla olumsuz gelişmelere zemin hazırlaması kaçınılmazdır. Sadece nakli esas alan ve literal bakış açısıyla şekillendiği anlaşılan bu tür çalışmaların nasların ruhu ile tahkike dayalı ilmî verilerin iktiza ettiği olgunluk ve şümulde olmadıkları açıktır. Mezkûr çalışmalarda özellikle Hanefilerin tutumunu yansıtan ve ayn-vasıf ayırımına dayanan fasit ve bâtil muameleler değerlendirilmekte ve fasit kapsamına girenlerle muamele konusundaki istismara açık mütesâhil yaklaşım göze çarpmaktadır. Söz konusu yaklaşım aynı zamanda ilgili nasların gerektirdiği mana ve maksatlarla da uyuşmamaktadır. Bu makamda helal ve haram kavramlarının ilgili olduğu malın mahiyetinin bilinmesi önem arz etmektedir.

1. İslam Hukukunda Malın Mahiyeti ve Çeşitleri

İslam'da mal ve mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Akıl, irade, vahiy ve nübüvvet gibi nimetlerle desteklenen insanoğlu için gökteki ve yeryüzündeki her şey musahhar kılınarak¹³ tasarruflarında Allah'ın halifesi derecesine¹⁴ yükseltilmiştir. Gök, yeryüzü ve dağların yüklenmekten çekindikleri hilafet emanetini üstlenen insanoğlu¹⁵ aynı zamanda diğer varlıklardan üstün ve mükerrer kılınmıştır.¹⁶ Bu açıdan malın insana nispeti mecaz kabilinden olup insanın mal üzerindeki mülkiyeti ve tasarrufu da emanet mahiyetindedir. Dolayısıyla insanoğlu mal üzerinde, gerçek sahibinin istediği şekilde tasarruf etmek zorundadır. Aynı zamanda mal, hayatın ayrılmaz bir parçası olup ona karşı zaafiyet insanın doğasında vardır.¹⁷ İnsanların istifade etmek üzere sahiplendiği her şeyin *mâl/emvâl* olarak belirtildiği çok sayıda âyet bulunmaktadır.¹⁸ İstihlâk (tüketim), istihsal (üretim) ve pazarlama gibi bütün boyutlarıyla mal, mü'minler açısından amaç değil ulvî hedeflere ulaşmak için sadece bir araç olarak değerlendirilmiştir. Kenz edilmesi (biriktirilmesi) hoş görülme-yen altın ve gümüşün varlık ve bulundurma sebebi aileye, akrabaya ve diğer muhtaçlara infaktan başka bir şey değildir.¹⁹ Bu bakımdan mal biriktirilecek bir unsur olmadığı gibi bizzat kendisinin nemâ yoluyla ribâ vesilesi kılınması da reddedilmiştir.²⁰ Bu gerçekler yanında malın korunması fıkhnın beş temel maksadı kapsamındadır. Zira makâsidu'ş-şeri'a önem derecesi açısından zarûriyât, hâciyyât ve tahsîniyât kısımlarına ayrılmış, zarûriyâta yönelik hükümlerin din, nefis, nesil, akıl ve malı korumayı hedeflediği

250-255.

¹³ el-Mülk, 67/15; en-Nahl, 16/12.

¹⁴ el-Bakara, 2/30.

¹⁵ el-Ahzâb, 33/72.

¹⁶ el-İsrâ, 17/70.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/14; el-Hadîd, 57/19; el-Fecr, 89/19-20.

¹⁸ el-Bakara, 2/155, 188, 261, 262, 274; Âl-i İmrân, 3/10, 116, 186; en-Nisâ, 4/2, 4, 6, 29; el-Enfâl, 8/28, 36; er-Rûm, 30/39; el-Ahzâb, 33/27; Muhammed, 47/36; el-Feth, 48/11; ez-Zâriyât, 51/19; el-Meâric, 70/24.

¹⁹ et-Tevbe, 9/24.

²⁰ el-Bakara, 2/275-278; Âl-i İmrân, 3/130; en-Nisa, 4/161.

hususunda genel bir kanaat oluşmuştur.²¹ Söz konusu beş temel maksadı korumaya matuf her şey maslahat, onların ihlaline yönelik her şey mefsedet kabul edildiğinden²² mala yönelik ihlallerin giderilmesi de maslahat kapsamındadır. Doğrudan İslam hukukuyla yönetilmeyen ülkelerde İslam hukukunun gözettiği beş temel maksatla amaç birliği içinde olan yasal düzenlemelere dair haram yahut helâl gibi tabirler kullanılmamakla birlikte naslara aykırı bir husus barındırmadıkları sürece sebep ve sonuçları itibariyle meşruiyetleri önünde herhangi bir engel yoktur. Zira bazı sosyal düzenlemelerin aynı zamanda haram gibi tabirlerle anılması İslam hukukunun dünya-ahiret düalizmi özelliğini yansıtmaktadır. Bu açıdan pozitif hukukun yasal düzenlemelerine muhalefet neticesinde daha çok sosyal medya, siber ve dijital gibi platformlarda görülen aldatma ve dolandırma gibi bireyleri yanlış ve yanıltıcı yönlendirme amacı taşıyan eylemler vasıtasıyla kazanılan mal ve servetin de haram dairesinde muamele görmesi gerektiği açıktır. Çünkü İslam hukuku, zaruriyât kapsamında malın meşru yönden kazanılmasını emretmiş; mükellefin teşvik edildiği helal kazanç ilkesi gereği haksız ve haram kazanç yollarına hiçbir surette geçit vermemiştir. Bu bağlamda sadece meşru yollarla mal sahibi olanların kendi malları üzerinde meşru ölçülerdeki tasarruf hakkı her mükellefin temel hak ve özgürlükleri kapsamındadır. Seküler hayatın hâkim olduğu günümüz sosyo-ekonomik şartlarında bencilliğin ve aşırı hırsın yönlendirdiği bireylerin sınırsız kâr beklentisi helâl ile haramın karışmasına sebep olmuş, dürüst bireylerin temiz ve helâl rızık çabaları neredeyse marjinal bir hâl almıştır.

Mal kavramı diğer birçok ifadeye olduğu gibi zaman ve zemine göre farklı şekillerde tanımlanabilen kavramlardanır. Bunda kapsamına giren hususlarla değer ve kıymet algısının zaman ve topluma göre farklılık göstermesinin etkili olduğu söylenebilir. Sözlükte, altın ve gümüş başta olmak üzere sahip olunan her şeyi²³ ifade eden maldan, Arap örfünde sadece deve kastedilmesini²⁴ bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Bunun sebebi devenin Arapların hayatındaki yeri, faydası ve genel olarak yaşamlarına katkısıydı. Dolayısıyla günümüzdeki itibar paralar yanında dijital para sistemlerinin ve dünya çapında etkin sosyal medya şirketlerinin de mal kapsamında değerlendirilmeleri önünde herhangi bir mâni yoktur. Hanefî literatüründe mal, menfaatten ziyade daha çok ayn (somut/maddî) şeyler için kullanılmaktadır. Malî bir kavram olarak ayn üç anlamda kullanılmaktadır:

²¹ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Salah b. Muhammed b. Uvayza (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/79-80; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed b. Abdisselam Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 2/481; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şatibî, *el-Muvâfakât*, nşr. Abdullah Draz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/17-18.

²² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/482.

²³ Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebû'l-Fazl Cemaluddin el-Ensârî b. Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 11/675.

²⁴ Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1422/2001), 30/468.

Hazır, mevcut ve belirlenmiş mal, deyn (borç) karşılığı olan şey ile faydası değil de bizzat malın kendisi.²⁵ Klasik Hanefî teoride söz konusu ayn, ayrıca temevvül (ihtiyaç anına kadar saklanma) ve takavvüm (şer'an ondan istifade önünde engel olmama) niteliği ile temayüz etmesi gerekmektedir.²⁶ Zaman ve zeminin değişmesine bağlı olarak değişkenlik gösterme potansiyeline sahip olan unsurların tanımında yer bulan niteliklerin orfe göre farklılık arz etmesi sebebiyle malın tanımının "insanların değer verdiği ve istifade etmek üzere koruduğu kıymetli her şey"²⁷ şeklinde güncellenmesi mümkündür. Bahsi geçen güncel tanımla benzerlik arz eden cumhur ise, malın tanımında Hanefîler gibi ayn ve menfaat ayırımı yapmamıştır. Onlara göre tüketici için ihtiyaç ve kıymetli olan her şey mal kapsamındadır.²⁸ Her iki yaklaşıma göre malın mübah dairesinde olması gerekmektedir. Dolayısıyla malları genel hatlarıyla helâl ve haram olmak üzere iki kategoride değerlendirmek mümkündür.

1.1. Helâl Mal

Haramın karşıtı olarak kullanılan helâl kavramının genel çerçevesini ilgili naslar oluşturmakta olup kapsamı geniştir. Zira "kendisi hakkında yasak düğümü çözülmüş olan mübah (هو المباح الذي انحلت عقدة الخطر عنه)"²⁹ anlamındaki helâl kavramı ile mal lafzı yan yana geldiğinde (المال الحلال) şâriin mübah kıldığı ve edinilmesiyle tasarrufunun tahrimine dair nas bulunmayan mal yahut menfaat kastedilmektedir. Eşyada asıl olan mübah olmakla³⁰ birlikte Ebû'l-Bekâ el-Kefevî'ye (öl. 487/1095) göre helâl mübahtan daha kapsamlıdır. Çünkü helâl kavramı farz için kullanıldığı hâlde onun için mübah kavramı kullanılmamaktadır. Ayrıca helâlin aksine mübah, failini sevap sahibi kılmadığı gibi terk edeni de günahkâr sayılmaz.³¹ Bu durumda ticaret, sanat, ziraat ve icâre gibi meşru kazançlar helal kapsamındadır. Helâl malı elde etme yollarından bir kısmı şöyle özetlenebilir:

- a. Madenler, defineler, ölü toprağı ihya ve avcılık gibi sahihsiz olup ilkten mülkiyete geçirme.
- b. Savaş yahut sulh yoluyla muhariplerden alınan fey' ve ganimetler.

²⁵ Hayrettin Karaman, "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257-258.

²⁶ Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 5/106; Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, *Bedâ'ü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985), 5/86.

²⁷ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhal ilâ nazariyeti'l-iltizami'l-âmme* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2013), 126.

²⁸ Şafîî, *el-Ümm*, 5/71, 163; Şatibî, *el-Muvafakât*, 2/32.

²⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb-et-tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 5/3.

³⁰ el-Bakara, 2/29; el-A'râf, 7/32.

³¹ Eyyub b. Musa el-Hüseyin Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, nşr. Adnân Dervîş – Muhammed el-Mısıri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 400.

- c. Meşru ve şartlarına uygun alış-veriş yoluyla elde edilenler.
- d. Miras gibi gayr-i ihtiyari hak edilenler ile gönüllülük esasına dayanan hediye, sadaka ve hibeler.
- e. Günümüzde mutad olduğu üzere belli bir iş ve emek karşılığında memur yahut işçilerin aldıkları ücretler ve emekli aylıkları.

Bunların dışında kalanları ise -özel bir durum olmadıkça- bâtil/fasit yahut haram olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle konumuzu ilgilendiren muamelât konusunda şâri', yeni ahkâm tesis etmek yerine daha çok mevcut örfü ıslah ile yetinmiştir.³² Bu husustaki ölçütün makâsidu's-şeri'anın da ana omurgasını oluşturan maslahat ve mefsedet ilkesine riayet olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Haram Malın Mahiyeti ve Çeşitleri

Haramlık, şer'î bir vasıf olup hem aynlar hem de menfaatler için kullanılmaktadır. Haram kılma yetkisi şâri' sıfatıyla Allah'a ait olup³³ Allah Resulü, vahyin mübelliği ve mübeyyini sıfatıyla Allah'ın emir ve yasaklarını söz, fiil ve onaylarıyla insanlara öncülük etmektedir. Bu açıdan ümmete güzel örneklik teşkil eden³⁴ Resulullah'a itaat farz olup sünneti de bağlayıcıdır.³⁵ Dolayısıyla Allah ve Resulü dışında sıfatı ve konumu ne olursa olsun hiç kimsenin teşri' yetkisi yoktur. *“Yoksa, Allah'ın dinde izin vermediği bir şeyi onlara meşru kılacak ortakları mı vardır?”*³⁶ âyeti bunu açıkça ortaya koymaktadır. Alim ve fakihlerin çabası, ilgili nasları dikkate alarak içtihat ve istinbat yoluyla Allah'ın haram ve helallerini öğrenmeye yöneliktir. Bu konuda her ne kadar yüce Allah'ın haram kıldığı her şeyin çirkin ve zararlı olduğu hususunda makul bir illet olsa da zararlı olan her şey haramdır şeklinde tümel kaidelere ulaşmak doğru değildir. Zira zararlılık niteliği rölatif olup sebep ve sonuçları bakımından her insan yahut nesnede aynı neticeyi vermesi beklenmemektedir. Bazı ayn ve menfaatlerin haramlığı *li-zatihi*, bazıları da *li-ğayrihi* şeklinde taksime tabi tutulmuştur. Dolayısıyla haramlık niteliği mala, menfaate (gelir) ve kazanca (kesp) taalluk edebilir. Domuz ve kumar gibi bazı mallar zatı itibariyle, çalıntı mal gibi bazı mallar da vasfı itibariyle tahrim konu olmuştur. Malın zatı itibariyle haram olmasından maksat doğrudan necaset ve kirliliğe mahal olmalarıdır. Domuz ve idrar gibi. Vasfı itibariyle haramdan maksat ise mahiyet ve zattan bağımsız dış etkenlerden kaynaklanan haramlardır. Örneğin çalınan malın bizzat kendisi haram değildir. Haramlık hükmünün ortaya çıkması malın meşru olmayan bir yolla el değiştirmesi sebebiyledir. Bunların yanında içki gibi haramlar da her iki nitelik açısından tahrim konu olmuştur.

İslam hukukunda haramın ilgili olduğu alan nispeten dardır. Zira eşyada asıl olan ibaha

³² Karadavî, *el-Helal ve'l-haram*, 24.

³³ el-Araf, 7/32; Yunus, 10/59; en-Nahl, 16/116.

³⁴ el-Ahzab, 33/21.

³⁵ Âl-i İmran, 3/32, 132; en-Nisa, 4/59; el-Enfâl, 8/42.

³⁶ eş-Şurâ, 42/21.

olup tahrimine dair hüküm arizîdir³⁷ ve ilgili naslarla sınırlıdır. Fakihlerin illet birliğinden dolayı kıyası işleterek kapsamı genişletme yoluna gitme ihtiyacı hissetmeleri bundandır. İslam hukuku normal şartlarda mükellefe gerek ayn gerekse vasfı itibarıyla haram kılınmış mal ve menfaatler üzerinde meşru dairede tasarruf hakkı vermemektedir. Zira usulcüler haramı genelde “şâiriin kesin tarzda uzaklaşmayı talep ettiğı şey” yahut “şer'an faili yerilen şey”³⁸ şeklinde tanımlamışlardır. Burada ayn yahut sıfat ayırımına gidilmemiştir. Yüce Allah alış-verişi serbest bırakmış ribâyı, batıl ve haksız yollarla mal edinmeyi yasaklamıştır.³⁹ Bu bakımdan kumar, aldatma, dolandırma, gayr-i meşru kazançları aklama yoluyla, gasp ve sahibinin rızası olmaksızın elde edilen bütün mallar haksız ve bâtıl yollar kapsamında. İçkiler, domuz, putlar ve harama vesile olan eğlence aletleri, zina ve büyü ücreti, içki ve uyuşturucu ticareti ve şansa dayalı piyangolar gibi sahibinin rızası olmakla birlikte şer'an yasaklanmış olanlar ile sahibinin izni olmayan gasp ve hırsızlık yoluyla elde edilen ayn yahut gelirler de bu kapsamdadır. İcra edilmesi yahut nafaka teminine vasıta kılınması haram olan meslekler de içeriklerinin haram yahut helal olmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan şer'an kullanılması, yenmesi, içilmesi yahut temas edilmesi sakıncalı olan unsurlarla fert ve toplum hayatına zarar verdiği kat'î olan işlerin icrası ve geçim vasıtası kılınması caiz değildir. Dolayısıyla söz konusu iş ve meslekler vasıtasıyla elde edilen gelir ve kazançların şer'î temellükü gerçekleşmeyeceğinden verasete konu olmaları da meşru değildir. Zira İslam'da meşru ve onurlu meslekler teşvik edilmiş, gayr-i meşru ve zilleti andıran/gerektiren meslekler ise yerilmiştir. Bu kapsamda meşru daire içerisinde ziraat ve ticaret gibi muhtelif alanlarda çalışmak mümkündür. İçki ve domuz ticareti ile uyuşturucu ticareti vasıtasıyla elde edilen gelirler şer'an yok hükmünde kabul edilmektedir. Günümüzde yasa dışı yollarla temin edilen ve değişik yöntemlerle aklanan ciddi miktarlarda mal ve paradan söz edilmektedir. Uluslararası alanda da suç olarak kabul edilen ve daha çok yasadışı örgütlerin ilgili olduğu söz konusu paraların büyük bir kısmının temininde uyuşturucu, silah kaçakçılığı, dolandırıcılık, hırsızlık, fuhuş ve kumar gibi yöntemler kullanılmaktadır. Söz konusu gelir ve kazançların tamamı haram kapsamında olup temellük ve tevarüse konu olamazlar. İslam hukukunda malın haramlığı zaman ve zemine göre değişmemektedir. Zaruret hâlinin kendine özgü kaideleri vardır. Bu bakımdan malın bulunduğu ve kullanıldığı zemin açısından haram hükmünün değişmemesi gerektiği yönündeki cumhurun görüşü⁴⁰ İslam'ın evrensel ahlakî öğretileriyle ilgili nasların ruhuna daha uygundur. Bu gerçeklik ribâ (faiz) yasağında somutlaşmaktadır.

³⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 8/10. Tahrimin arizî olması *eşyada asıl olan ibahadır* kaidesine göredir. Dolayısıyla bu makamda arizilik *geçici* veya *sınırlı* anlamında değildir.

³⁸ Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh* (Kahire: Mektebetü'd-da'veti'l-İslâmiyye, 2002), 113.

³⁹ el-Bakara, 2/188, 275.

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/56; Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. (Riyad: Dâru Aleml-i-Kütüb, 1417/1996), 4/177; Kasânî, *Bedâî*, 6/192.

1.2.1. Harama Delâlet Eden Lafızlar

Haram kavramı, fıkıh usulünde hüküm kapsamında ve nehiy bölümünde incelenmiştir. Fırû fıkıh eserlerinde ise muhtelif meseleler hazr ve ibaha gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir. İslam'da yasaklama ve olumsuzlama manasında kullanılan nehiy ve nefiy edatları vardır. Yasaklama ve haram kılmayı gerektiren nehyin en açık ifadesi yapma! (لا تفعل) sığasıdır. Bu sığanın tekil, ikil ve çoğulu arasında fark yoktur. Bunlardan herhangi biri haram kılınmak istenen fiilin başında kullanıldığında -sarf edici özel bir karine olmadıkça- söz konusu eylemin haramlığı sabit olur. Örneğin “*ribâ yemeyin* (لا تأكلوا الربا)”⁴¹ ve “*kendi aranızda bâtil yollarla mallarınızı yemeyin* (لا تأكلوا أموالكم ببيكم بالباطل)”⁴² âyetlerinde riba ile batıl yollarla malların yenmesi (لا) nehiy edatı kullanılarak yasaklanmıştır. Bu makamda malî yasaklarla ilgili nehyin sürekli açık (sarîh) lafızlarla gelmesi dikkat çekmektedir. Bunların yanında şâri zaman zaman doğrudan haramlık (الحرمة)⁴³ ifade eden, helâl oluşu (الحل) olumsuzlayan veya sakınma (الاجتناب)⁴⁴ gerektiren lafızlar kullanmak suretiyle de tahrime hükmedebilir. Sünnet'te de yasaklama ifade eden aynı yahut yakın içerikli lafızlar bulmak mümkündür.

Fıkıh usulünde hükümlerin teklifi ve vaz'î olmak üzere iki kısımda değerlendirildiği bilinmektedir. Vücûb, nedb, hürmet, kerahet ve ibâha teklifi hükümler, sıhhat, fesat, ruhsat, sebep, mâni, şart ve azimet ise vaz'î hükümler kapsamındadır. Bu bağlamda usulde nehyin fesatla ilişkisi tartışılmıştır. Nehyin, ilgili olduğu muameleyi olumsuzlayarak yasakladığı hususunda ihtilaf yoktur. Nehyin, mükellefi doğrudan ilgilendiren teklifi hükümlerden hürmet mi yoksa kerahet mi gerektirdiği, dolayısıyla nehyedilen hususun fâsit (geçersiz) mi, yoksa yaparı günahkâr olmakla birlikte işlemin sahih mi kabul edildiği konusunda ortaya çıkan görüşler konumuz açısından önemli dinamikler içermektedir. Akit ve ibadetlerde sıhhat, “ondan kastedilen bütün şer'î sonuçları doğurması”, fesat ise “şer'î açıdan hiçbir sonuç doğurmaması ve yapılan işlemin yok hükmünde değerlendirilmesi”⁴⁵ demektir. Bu çerçevede nehyin, zina ve içki ticareti gibi doğrudan muamelenin zatiyla ilgili olması durumunda fesat gerektirdiği hususunda şüphe yoktur. Nehyin, ribâ içeren bey' gibi muamelenin ayrılmaz bir parçasıyla ilgili olması durumunda yine fesat gerektirmesi müsellemdir.⁴⁶ Bu bağlamda “nehiy fesat gerektirir (النهي يقتضي الفساد)” şeklinde fikhî-küllî kaideler istinbat edilmiştir.⁴⁷ Nehyin, gasp edilen bir yerde namaz gibi muameleye eşlik

⁴¹ Âl-i İmrân, 3/130.

⁴² en-Nisa, 4/29.

⁴³ en-Nisa, 4/23.

⁴⁴ el-Hac, 22/30; el-Maide, 5/90.

⁴⁵ H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 420.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 3/380.

⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/168; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b.

eden haricî bir durumla ilgili olması durumunda ise faili günahkâr olmakla birlikte muamelenin fesadını gerektirmediği hususunda görüş birliğinden söz edilmektedir. Konumuzu teşkil eden malî haramların daha çok ilk iki maddenin kapsamına girdiği ve fikhî açıdan fesat gerektirdiği açıktır. Ayrıca muamelatla ilgili nehyin fesat gerektirdiği hususundaki görüş birliği⁴⁸ araştırmamızda varmak istediğimiz hedef açısından önemlidir. Zira Hanefîlere göre de fasit akit yasaklanmış olduğu için sahih değildir ve sonuç doğurmamaktadır.⁴⁹

1.2.2. Haram Malın Mülkiyeti

Tam mülkiyet hacr, iflas ve borç gibi özel bir mâni olmadıkça mal üzerinde meşru ve sınırsız tasarruf yetkisini ifade etmektedir. İslam hukukunda Müslüman açısından haram malın mülkiyete konu olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bir Müslüman için haram mallar üzerinde herhangi bir hukukî tasarruf söz konusu olmamaktadır. Bu açıdan içki, domuz ve kan gibi necis ve haram olduğu kesin olan mallar üzerinde sahih mülkiyet kurulamadığından bu tür mallar üzerinde tasarruf hakkı da söz konusu değildir.⁵⁰ “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret hariç*”⁵¹ âyetinde bâtil yollarla elde edilen mallarla muamele kesinlikle yasaklanmıştır. Gasp edilen, çalınan mallarla dolandırıcılık, ihanet, rüşvet, yankesicilik, kumar ve sahibinin rızası olmadan istismar edilen her türlü gelir de *bâtıl* kapsamında olup gâsıp, hırsız, mürteşî ve dolandırıcılara mülkiyet hakkı doğurmaz. Kur’an’da değişik türleriyle kumarı ifade etmek üzere kullanılan *meysir* (المَيْسِر)⁵² kolaylık manâsındaki *yûsr* (يُوسِر)’ün mimli mastarıdır. Cahiliye döneminde birkaç büyük baş hayvan kesilir ve on yahut yirmi sekiz parçaya taksim edilirdi. Adil biri tarafından üçü boş, yedisi dolu (şanslı) fal okları dağıtılırdı. Farklı isimlerle anılan fal oklarının temsil ettikleri hisseler de farklı olabiliyordu. Kur’a neticesinde boş okların denk geldiği üç kişi kaybeder, diğer yedisi ise kazanırdı. Ancak bazen sadece kaybedenler, bazen de diğerleriyle eşit miktarda kesilen hayvanın ücretini ödemek zorunda kalırlardı.⁵³ Muhtemelen bunun yer yer farklı uygulamaları söz konusuydu. Bu açıdan kumar, bazıları açısından emek sarf etmeden kolay yoldan mal sahibi olmayı, bazıları açısından da her hâlükârda kaybetmeyi iktiza ederdi. Kur’an, fert ve toplumun iktisadi istikrar ve gelişimi için bu tür uygulamaları bütün neveleriyle yasakladı. Dolayısıyla kumarla illet birliği içinde olan geleneksel yahut modern bütün uygulamaları bu kapsamda

Muhammed b. Halef el-Ferrâ’, *el-‘Udde fi uşûl’l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübarekî (b.y.: y.y., 1410/1989), 2/432; Şatibî, *el-Muvafakât*, 2/536.

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîr*, 3/391.

⁴⁹ Yunus Apaydın, “Fesad”, 12/421.

⁵⁰ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslamî ve edilletühü* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1433/2011), 4/44.

⁵¹ en-Nisa, 4/176.

⁵² el-Bakara, 2/219; el-Mâide, 5/90.

⁵³ Ebû Ubeyd el-Kasım b. Selam el-Herevî, *Çarîbu’l-hadis*, thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref (Kahire: el-Hey’etü’l-Amme, 1404/1983), 3/469.

değerlendirmek mümkündür. Kumar kapsamında olup ismi, şekli ve içeriği değişken çokça uygulamadan söz edilebilir. Günümüzde devletin muhtelif kademelerindeki konum yahut makamını kullanarak değişik yöntemlerle başvuru yolsuzluklar veya usulsüzlükler de bu kapsamdadır. Sürekli gelişen ve değişen modern dolandırıcılık ve hırsızlık yöntemleri sosyal barışa yönelik ciddi tehdit oluşturmaya başlamıştır. Devlet kurumlarında ihale ve müteahhitlik gibi değişik vesilelerle başvuru yolsuzlukların sıradanlaşması ise sosyal çürümeye sebep olan en önemli tehditlerdendir. Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere özellikle zekât toplamakla görevlendirilen bazılarının görevlerini istismar teşebbüslerine dair nebevî ikaz⁵⁴ günümüzde atandıkları yahut seçildikleri makamlar vasıtasıyla kısa zamanda ciddi oranda mal ve servet toplayanlar için de geçerlidir.

Bu konuda vurgulanması gereken bir başka gerçek de günümüzde insan hakları kapsamında değerlendirilen ve kimlik bunalımı neticesinde ortaya çıktığı anlaşılan farklı cinsel yönelimler vasıtasıyla yaygınlaşan meslekler yoluyla elde edilen gelirlerdir. Değişik bilimsel araştırmalara konu olan ve kısaca LGBT⁵⁵ şeklinde isimlendirilen farklı cinsel eğilimler bazı ülkelerde yasal bir zemine de oturtulmuştur. Toplumun temel yapısını teşkil eden aile mefhumunu yakından ilgilendiren söz konusu eğilimler değişik açılardan değerlendirilmiştir. İslam hukukunda erkekler arasındaki cinsel ilişkiyi ifade eden livatada⁵⁶ olduğu gibi kadınlar arasındaki ilişkiyi ifade eden lezbiyenlik (sihâk)⁵⁷, kendisini karşı cinse ait hissetme eğilimine dayanan transseksüalite⁵⁸ ve kadınlarla cinsel ilişkiyi meslek hâline getirme esasına dayanan jigololuk yoluyla elde edilen gelirler de bu kapsamda haramdır.

Müslüman toplumların caydırıcı güçte olmaları için silah üretimi konusunda en iyi konumda olmaları şarttır.⁵⁹ Emperyal hedefleri olan düşman güçlere karşı her zaman ve zeminde teyakkuza olmak İslam'ın teşvik ettiği hususlardandır. Bu bağlamda dini, dili ve mensubiyeti ne olursa olsun dünyanın her tarafındaki mazlum ve mağdurlarla yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak İslam medeniyetinin meziyetlerindendir. Dolayısıyla siyasî hedefler uğruna zulüm işleyen ve başkasına ait toprakları işgal eden müstekbir güçlerle her türlü ticaretin haram eylemler kapsamına girdiği açıktır. Zira

⁵⁴ Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsaf*, thk. Ebû Muaz Tarık b. Avzillâh b. Muhammed vd. (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1994), 7/359, (No. 7730).

⁵⁵ Eşcinsel yönelimli bireylerde erkekler *gay*, kadınlar ise *lezbiyen* olarak isimlendirilmektedir. LGBT'nin kısaltması da Lezbiyen, gay, biseksüel ve trans (travesti ve transseksüel).

⁵⁶ Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/198.

⁵⁷ Salim Ögüt, "Sihâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/169.

⁵⁸ Mehmet Zihni Sungur - Özlem Yalnız, "Transseksüalite: İlgili Kavramlar ve Cinsiyet Düzenleme Girişimleri", *Klinik Psikiyatri* 1 (Haziran 1999), 51.

⁵⁹ el-Enfâl, 8/60.

Kur'an öğretisinde zalimlere meyletmek bile onlarla ateşte yanmak için bir sebep olarak vurgulanmıştır.⁶⁰ Çünkü ribâ ortamının oluşmasına, içki ve uyuşturucu ticaretinin yaygınlaşmasına yardımcı olmak aynı eylemi yapmakla eşdeğer olduğu gibi zulüm ve zalime doğrudan yahut dolaylı destek de zulüm kapsamındadır. Özellikle ekonomik savaşın askeri savaştan daha etkili olabildiği günümüz şartlarında mü'min bireylerin daha hassas davranmaları gerektiği açıktır. Bu bakımdan İslam ve Müslüman ülkelere karşı açıkça düşmanlıkla temayüz eden, herhangi bir İslam toprağını işgal edip Müslümanlar arasında fitne ve fesadı körükleyen ülke, kuruluş ve şirketlerin güçlenmesini sağlayan doğrudan yahut dolaylı her türlü ticaret haram olduğu gibi bu yolla elde edilen kazançlar da aynı kapsamdadır.

Bu bakımdan İslam'ın inşa etmek istediği toplum yapılanmasında hem kaynağı hem de sarf yeri açısından malın her türlü şüpheden uzak olması söz konusu mal üzerinde tasarruf hakkı kadar önemlidir. Bundan dolayı mü'minler kendilerine miras kalan malın haram ve haksızlık kaynaklı olduğunu öğrendiklerinde söz konusu mirası reddetmekte tereddüt etmemelidirler. Çünkü gasp yahut hırsızlık yoluyla elde edilmiş olan malın mülkiyetinin sabit olmaması terekenin miras olarak intikalini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuda varis açısından bir sakınca görmeyip günah yönünü murise havale eden fukaha olsa da ihtiyat, takva ve sedd-i zera'i ilkesi aksinin daha uygun olduğunu göstermektedir.⁶¹ Yani harama götüren vasıta ve yolların da haram olması esastır. Bu durumda varise düşen söz konusu malı gerçek sahiplerine irca etmek yahut kamuya harcanmak üzere devlet hazinesine teslim etmektir.⁶² Hanefiler, herhangi bir rükündeki ihlal sebebiyle muameleyi butlân, sıhhat şartlarından birini ihlali sebebiyle de fesat ile nitelendirmektedirler.⁶³ Cumhura göre ise her iki kavram mütebâyin (farklı anlamlı) değil müteradiftir (eş anlamlı). Ancak her iki yaklaşıma göre ribâ gibi fasit bir muamele mülkiyet hakkı doğurmadığı gibi şer'î tasarruf hakkı da doğurmamaktadır.⁶⁴

1.2.3. Haram Malla İlgili Yükümlülükler

Haram mal bulundurma ve haram mal bulunduran kimse ile ticari ve sosyal muamele meselesi eskiden olduğu gibi günümüz Müslüman toplumların da güncelliğini yitirmeyen önemli sorunlarından biridir. Sosyal bir varlık olan insanoğlu başkasıyla zorunlu yahut ihtiyari iletişim içindedir. Sosyal ilişkilerin misafirlik, yolculuk, hasımlık, komşuluk, dostluk, arkadaşlık, ticaret ve siyaset gibi alanlarda ortaya çıkması tabiidir. Bu tür ilişkilerin dinî ve kültürel bazı hassasiyetleri gerektirdiği ve söz konusu hassasiyetin daha çok haram-helal kavramlarında somutlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan meselenin ahlakî ve vicdanî

⁶⁰ Hûd, 11/113.

⁶¹ Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtar* (Mısır: Matbaatü Bâbi'l-Halebî, 1376/1956), 5/100.

⁶² İbn Abidin, *Reddû'l-muhtar*, 6/442.

⁶³ Kasânî, *Bedâi*, 5/300-305.

⁶⁴ Kasânî, *Bedâi*, 5/303.

yönü söz konusudur. Bu gerçeklere ilaveten kamuoyu vicdanının kul hakkı konusundaki hassasiyeti müsellemidir. Bu bakımdan haram ve helâl kavramlarının toplumsal yönü en az bireysel yönü kadar önemlidir. İslam hukukunun toplumsal ilişki ağında ahlak ve vicdan önemli unsurlardır. Bundan dolayı tümel kurallarda adalet ve eşitlik her zaman herkes için gereklidir. Mal ve servet edinme önünde herhangi bir engelin olmaması keyfiliğe açılan bir kapı değildir. Aksine İslam hukukuna göre mal edinmenin ilkeleri olduğu gibi mal üzerinde tasarrufun da kuralları vardır. Dolayısıyla ancak şer'î usullere göre mülkiyet, sahibine tam tasarruf hakkı tanımaktadır. Zira başka bir mâni olmadıkça herhangi bir mala mâlik olan kimse onda her türlü tasarruf hakkına da sahiptir. Aynı şekilde haram ve bâtil yollarla elde edilen mal ve servet üzerinde mâlikinin şer'î açıdan herhangi bir tasarruf hakkı söz konusu değildir. Bu yaklaşım malî konularda fıkıh/İslam hukukuna özgü bir bakış açısını temsil etmesi açısından aslında ciddi toplumsal bir reformdur. Buna göre rükün veya in'ikad şartlarındaki eksiklik hukukî işlemin butlânını gerektirdiğinden⁶⁵ şer'î işlemin yokluğundan da söz edilebilir. Bu bakımdan değişik şekli hilelerle mal üzerinde mülkiyet tesis etmek yahut muamelenin ismini değiştirmek haramlık hükmünü değiştirmekten uzaktır.

Normal şartlarda kulun, diğer kulların hakları konusunda zimmetinin beri olması asıldır. Yani borçlanma ilişkisi olmadan kimse kimseye karşı borçlu yahut alacaklı değildir. Ancak borç ilişkisi doğduktan sonra borçlunun borcunu zimmetinden (boynundan) çıkarması gerekmektedir. Aynı şekilde İslam hukukunda bireylerin helal yollardan rızkını temin etmesi esastır. Ancak harama bulaşması durumunda söz konusu haramı zimmetinden atması yapması gereken en önemli iştir. Bunu yapmak yerine kendisine ait olmayan malda tasarruf etmesi haddini aşmakla eşdeğerdir. Ancak haddi ve hakkı aşma neticesinde ortaya çıkan bütün işlemler yok hükmünde kabul edilmektedir. Bu durumda haramlık doğrudan malla ilgili olmayıp mükellefin zimmetiyle ilgilidir. Bundan dolayı kabzı caiz olmayı kabzetmek yok mesabesindedir. Zira “şer'an yasak olan somut olarak yok hükmündedir (أَنْ قَبِضَ مَا لَا يَجُوزُ قَبْضُهُ بِمَنْزِلَةِ عَدَمِهِ، إِذِ الْمَنْعُوعُ شَرْعًا كَالْمَنْعُوعِ حَسْبًا)”⁶⁶ şeklinde küllî kaideler oluşturulmuştur. Şer'î mülkiyete konu olamayan malların zekâtı, hac ve kurban gibi ibadetlerin eda ve ifası ile onunla tasadduk gibi takarruba vasıta kılınması da caiz değildir. Dolayısıyla bilerek veya bilmeyerek haram mala bulaşmış olan müminlerin yapabileceği tek şey o maldan en kısa zamanda kurtulmaktır. Bunun da malın durumuna göre değişik yöntemleri vardır. Haram ve helâl arasındaki şüpheli alanda bulunan her türlü unsurdan kaçınmak esastır. Zira ilgili naslarda haram ve helâl dairesi arasında bulunan alanda şüpheli bazı durumlardan söz edilmektedir. Bu durumda ihtiyat ve takva tarafını seçerek söz konusu sahadan uzaklaşmanın daha uygun olduğu açıktır. Bu hususta selim fitrat ile kalbî tatmin önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Haramlar ancak bir zaruret olması

⁶⁵ Ali Bardakoğlu, “Butlân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/476-478.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyub b. Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-ma'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Muhammed Ecmel el-İslahî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2018), 6/462.

durumunda meşru dairede mübah hâle gelebilir.⁶⁷ Zaruret durumunda asıl ihtiyacı karşılayacak kadar harama bulaşma söz konusu olur ki, aslında haddi zatında şer'an sınırlı mübah bir tasarruf söz konusudur.

1.2.3.1. Haram Maldan Kurtulma Yolları

İslam hukukunda haram malın şer'î mülk kapsamında değerlendirilmediğini vurgulamıştık. Muhtaçları tespit edip onlara dağıtmak, kamuya hizmet eden herhangi bir hayır müessesesine tevdi etmek veya devlet bünyesinde faaliyet gösteren bir kuruma bağışta bulunmak haram maldan kurtulmanın ilk akla gelen yöntemlerindendir. İlişkili olunan mal hırsızlık, kumar ve gasp gibi mahza haram maldan müteşekkil ise zimmetin tamamen beraatı için zaman kaybetmeden tamamından kurtulmak şarttır. Bunda fukaha arasında tam bir ittifak vardır. Eğer gerçek sahibi biliniyorsa ona yahut varislerine iade etmek zaruridir. Uzak bir yerde ise gelmesi beklenmelidir.⁶⁸ Bu arada nemâ özelliği varsa mala taalluk eden gelirlerini de gerçek sahibi için muhafaza etmelidir. Gerçek sahibiyse yahut varisleriyle ilgili aşlamayan bir cehalet yahut müphemlik durumu varsa söz konusu malın kamuya tasadduk edilmesi gerekmektedir.⁶⁹ Karışık olan mallardan; belli ise haram kısmının aynı yahut geliri elden çıkarılması gerekmektedir. Belli olmaması durumunda ise zann-ı galiple amel edilebileceği gibi hakkında yakın (kesin) bilgi sahibi olunan kısmı helal yahut haram olarak değerlendirilebilir. Ancak haram bazı işler karşısında alınan bir ücret söz konusuysa ondan kurtulmanın yolu tamamını tasadduk etmektir. Emevîler döneminde görev yaptığı esnada Allah ve Hz. Peygamber'in öğretilerine muhalefet etmek zorunda bırakıldığını ifade eden Evza'î'nin (öl. 157/774), söz konusu dönemde aldığı ücretlerden temizlenmek için bütün mal varlığını tasadduk ile kölelerini azat ettiği hatta eşlerini de boşadığı rivayet edilmiştir.⁷⁰ Bu durumda bâtil yollarla elde edilen her türlü mal ve servetin gerçek sahiplerine iade edilmesi yahut karşılıklı haklara riayet edilerek rıza çerçevesinde antlaşmaya varılması gerekir. Söz konusu malın aynen yahut misliyle veyahüt değeri tespit edilerek sahibi belli ise ona, vefat etmişse vârislerine verilmesi esastır. Gerçek mal sahibi ve varisleriyle ilgili ciddi bir cehalet (bilinmezlik) varsa söz konusu malın kamu maslahatı gereği muhtaçlara verilmesi mümkündür. Ancak malın devlet veya kamuya ait olduğu biliniyorsa devlet hazinesine iade edilmesi yahut kamusal bir alanda harcanması hususunda bir sakınca yoktur.⁷¹ Bu bakımdan İslam hukukunda haram mala yönelik

⁶⁷ el-Bakara, 2/173; el-Mâide, 5/3; el-En'âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/77; Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzebe* (Kahire: İdaretü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, 1444/2022), 9/351.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân: Tefsiru'l-Kurtubî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 3/366.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l) meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1413/1992), 9/497.

⁷¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*

takınılması gereken tutum hususunda âlimlerin naslara uygun makul çözüm önerileri açıktır.

1.2.3.2. Haram Malın Zekâtı ve Tasadduku

Malın zekâta tabi olması için tam bir mülkiyetle sahibine ait olması ve nisaba erişmesi gerekir. Bazı kaynaklarda tam mülkiyet mutlak mülkiyet şeklinde isimlendirilmektedir. Buna göre müşteri satın aldığı malı kabzetmeden önce zekâtını vermek zorunda değildir. Zira bu durumda henüz mutlak mülkiyet gerçekleşmemiştir.⁷² Fıkıh eserlerinde tam mülkiyet sebepleri mübah bir şeyi istila, akitler, terekeler ve mübah bir maldan doğanlar şeklinde beş maddede sıralanmaktadır.⁷³ Ölü toprağı ihyâ (ihyâü'l-mevât), sayd (avcılık), sahipsiz orman ve meralardaki ağaç ve otlar, maden ve defineler birinci madde kapsamındadır. Mülkiyeti taşıyıcı ikinci madde kapsamında ise alış-veriş (bey'), hibe ve vasiyet gibi akitler yer almaktadır. Tereke kavramı kapsamında mirasla birlikte her türlü diyet ve tazminatlar değerlendirilmektedir. Meşru yollarla sahip olunan (memlûk) mala taalluk eden her türlü fazlalık ve fer' de aslına tabidir. Bunda sahibinin eyleminin neticesinde olup olmaması arasında fark yoktur. Bu açıdan doğal yapısı gereği ortaya çıkan fazlalıklar da aslına sahip olana aittir.⁷⁴ Bu bağlamda gasp edilen mal ile çalınan mal da tam mülkiyet sıfatını hâiz olmadıklarından zekât gibi vecibelere konu olamazlar. Haram mal bulunduran kimseye düşen zaman kaybetmeden gerçek sahibine iade etmesidir. Haram mal, helal bir malın zekâtı yerine de geçmez.⁷⁵ Dolayısıyla helal malının zekâtı için haram olduğu bilinen bir maldan zekât hissesi ayrılırsa zekât yükümlülüğü zimmetten düşmez.

1.2.3.3. Haram Malın Nemâsı

Nemâdan maksat, elde bulundurulmuş aynda hasıl olan fazlalık yahut fazlalığa taalluk eden gelir getirici her türlü unsurdur. Malda doğum, tenâsül ve ticaret yoluyla çoğalma olursa hakikî, büyüme ve gelişme istidadı olan bir potansiyel hâlindeyse takdirî nemâ söz konusudur.⁷⁶ Haram malın nemâsının aslına göre muamele göreceği izahtan varestedir. Başka bir ifadeyle sermayesi haram olan mala taalluk eden bütün fazlalıklar ana malın hükmüne tabidir. Bu bakımdan gasp edilen yahut çalınan hayvanın doğurması, sütü, yünü yahut yumurtası gibi mala doğal süreç içinde yahut ticaret yoluyla sonradan katılan bütün fazlalıklar gerçek sahibine ait olduğu hususunda şüphe yoktur.⁷⁷ Ancak sonradan ilave olanlardan herhangi birinin telef edilmesi durumunda tazmini konusunda ihtilaf yaşanmıştır. Hanefilerle Malikiler bu tür fazlalıkları emanet hükmünde

(Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2009), 2/127-141.

⁷² Kasânî, *Bedâi'u's-Sanâî*, 2/10.

⁷³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4/2905.

⁷⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4/2904.

⁷⁵ Necâh el-Halebî, *Fıkhü'l-İbadât ala'l-mezhebi'l-Hanefî* (b.y.: y.y. 1431/2009), 146.

⁷⁶ Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dakâik* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İslamî, 1431/2009), 2/222.

⁷⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 6/4798.

değerlendirmişlerdir. Çünkü asıllara sonradan ilhak olmuşlardır. Dolayısıyla kasıtlı bir tecavüz yahut açık bir ihmâl söz konusuysa tazmin edilir, aksi halde tazminden söz edilmez.⁷⁸ Şafiilerle Hanbeller ise fazlalıkları asıllar gibi değerlendirerek her hâlûkârda tazmini gerekli görmüşlerdir (رَوَايَةُ الْعَصَبِ فِي يَدِ الْعَاصِبِ مَضْمُونَةٌ صَمَانِ الْعَصَبِ).⁷⁹ Haram malın geliri de bu kapsamdadır. Haram mal, ev kirası yahut çalıştırılan hayvan ücreti gibi bazen gelir getirici nitelikte olabilir. Eğer söz konusu gelirler, zina ve fuhuş (biğâ) gibi haram bir iş karşılığında tahakkuk etmişse bunların tazmini söz konusu olmaz. Zira bu tür gelirleri görmezden gelerek küçümsemek daha uygundur. Gelir mübah ise mutlaka telafi edilmelidir.⁸⁰

1.2.3.4. Haram Malın Veraseti

Miras, ölen bir kimsenin (mûris) mal varlığının taksim ve düzenlenmesiyle ilgili bir kavramdır. Kur'an, ölümden sonra muhtemel malî anlaşmazlıklara mahal vermemek için ölen kimsenin malında kimlerin hangi oranda hak sahibi olduklarını beyan etmiştir.⁸¹ Buna göre mirasçılık sebepleri kan hısımlığı, evlilik ve velâdır.⁸² Ölen kimsenin ardında bıraktığı bütün malî unsurları ifade eden terekenin kaynağının bilinmesi ve helal yollardan temin edilmiş olması esastır. Buna rağmen varislerin terekenin kaynağını bilmemesi tek başına haramlık hükmünü iktiza etmemektedir. Ancak varislerin de içinde bulunduğu bir süreçte haram yollarla elde edildiği kesin olan mal ve servetin mülkiyeti sorunlu olması sebebiyle verasete konu olması da sorunludur. Bu durumda şer'î ölçülerde söz konusu malın veraset intikali de caiz değildir ve ilgili yerde temas edilen haram mallardan kurtulma yollarından birine başvurulması gerekmektedir. Mesela içki fabrikası, domuz çiftliği, ribâ ve dolandırıcılık geliri neticesinde ortaya çıkan mallara mirasçı olanların söz konusu maldan kurtulmaları gerekmektedir.⁸³ Kurtulma yöntemleri ise ilgili yerde beyan edilmiştir.

Sonuç

İslam hukuku sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan iktisadî olgulara dair kendine özgü dinamiklerden hareket ederek özgün çözümler sunmuştur. İlgili naslarla şekillenen İslam hukuk teorisi sadece dünya hayatını düzenlemekle yetinmemiş, işin ahiret boyutunu da dikkate alarak hukuk düzenini salih amel ve ahlakla donatmıştır. Bu makamda hukuk

⁷⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 6/4792.

⁷⁹ İbn Kudame, *el-Muğni*, 7/384; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî el-Kazvînî, *Fethu'l-'aziz fî şerhi'l-vecîz* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2009), 11/218.

⁸⁰ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Ebi'l-Kâsım b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Qavâ'idü'l-ahkâm fî meşâlihi'l-enâm (el-Qavâ'idü'l-kübrâ)* (Kahire: Mektebü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1414/1993), 1/154.

⁸¹ en-Nisa, 4/11-12, 176.

⁸² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb fî fıkhî's-Şafiî*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/6.

⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/166.

sistemi içinde önemli yer işgal eden helâl ve haram gibi kavramlar daha çok işin uhrevî boyutuyla ilgili vurgulanmıştır. Gerek zat gerekse vasıf açısından mal, gelir ve menfaatlerle ilişkili olarak başvurulmuş haram ifadesi mükellefin kesinlikle sakınması ve hayatından çıkarması gereken hususların beyanı bağlamında kullanılmaktadır. İslam hukuku, haram mala sahip olmayı meşru görmediği gibi haram mal üzerindeki tasarrufu da meşru görmemiştir. Sahibinin izni olmadan elde edilen çalıntı ve gasp edilmiş mallar ile tarafların rızası olmakla birlikte şer'in yasakladığı kumar, ribâ ve rüşvet gibi haram mal temin yöntemleri bu kapsamdadır. Bu açıdan mükellef, söz konusu mallarla hac ve zekât gibi dinî sorumluluklarını ifa edemeyeceği gibi cami gibi ibadethane ve diğer hayır kurumlarının yapımında da kullanma hakkına sahip değildir. Zira bu tür mallarda mükellefin şer'î tasarruf hakkı yoktur. Aksine mükellef zaman kaybetmeden söz konusu haram maldan kurtulmaya çalışmalıdır. Bu kapsamda haram yollarla elde edildiği bilinen malın gerçek sahibi biliniyorsa ona, bilinmiyorsa meşru varislerine iade edilmesi gerekmektedir. Haram malın sahibi bilinmiyorsa kamu hizmeti gören herhangi bir hayır kurumuna tevdi edilebildiği gibi sosyal faaliyet gösteren bir kamu kurumuna tasadduk da mümkündür. Çünkü haram malın alış-veriş konu olması, hibe ve hediye edilmesi ile miras bırakılması caiz değildir. Günümüzde atandığı yahut seçildiği makam yahut görevi istismar etmek suretiyle haram mal ve mülk sahibi olanların yaptıklarından tövbe etmeleri ve hakketmedikleri hâlde elde ettikleri mal ve varlıkları aldıkları yere teslim etmeleri gerekmektedir. Zira hangi isim altında olursa olsun kendi meşru ve yasal maaş ve gelirleri dışında zimmetlerine geçen her türlü mal ve gelir bâtıl ve haksız yollarla elde edilen gayr-i meşru gelirler kapsamındadır. Buna görevlerini kötüye kullanmalarına sebep olan her türlü rüşvet ve hediye de dâhildir. Aynı şekilde patolojik ve psikolojik sebeplerle tabî ve fitrî yapılarına aykırı vaziyette ortaya çıkan cinsel kimlik inhiraflarının geçim vesilesi kılınması da bu kapsamdadır. Bu bağlamda Kur'an ve sahih sünnet naslarında şâri'in yasakladığı, haksız ve bâtıl yollarla elde edilen bütün gelirlerin haram mefhumu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinden söz konusu mallar üzerinde tasarruf, tasadduk ve teberru gibi işlemler haram olduğu gibi mirasa konu olmaları da caiz değildir. Bundan dolayı bu tür mallarla doğrudan yahut dolaylı yollarla ilişkili olanların zaman kaybetmeden söz konusu mallardan kurtulmaları elzemdir. Neticede naslarda doğrudan yahut dolaylı olarak haram kılınan, ticareti yasaklanan mallar ile haram mal edindiği sabit olan kimselerden uzak durulması gerektiğine dair hükümlerden hiçbir şekilde taviz verilmemesi, tatbiki konusunda mütesâhil davranılmaması ve haram çerçevesi dışında kalanların mübah dairesinde değerlendirilmesi sağlıklı ve temiz bir toplum inşası için gereklidir. Temel sınırları belli olan haram dairesinin dışında kalmakla beraber helal kapsamında olup olmadığı şüpheli olan durumlarda ise naslara açık aykırılık ilkesinin işletilmesi mümkündür. Dolayısıyla ilmî, ahlakî ve vicdanî veriler ışığında nasların zahirine, ruhuna yahut genel amaçlarına aykırı bir durum söz konusu değilse ilgili iş, işlem ve tasarrufun mübah kapsamında değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur.

Kaynakça | References

- Apaydın, H. Yunus “Fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/417-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Boran, Mustafa. Yiyecek ve İçeceklerimizde Helal Haram Ölçüleri; Hanefi Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçüleri. İstanbul: Ravza Yayınları, 2024.
- Bardakoğlu, Ali. “Butlân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’. *et-Tehzîb fî fikhî-ş-Şafiî*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif. *et-Ta’rifât*. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1982.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu’l-Kur’an*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *el-Burhân fî usûli’l-fikh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-Udde fî usûli’l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübarekî. b.y.: y.y., 1410/1989.
- Bâz, Abbas Ahmed Muhammed. *Ahkâmu’l-mâlî’l-haram*. Amman: Dâru’n-Nefâis, 1418/1997.
- Halebî, Necâh. *Fikhu’l-İbadât ala’l-mezhebi’l-Hanefî*. b.y.: y.y. 1431/2009.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el- *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl*. thk. Muhammed b. Abdisselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi’d-dîn*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1431/2009.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmu usûli’l-fikh*. Kahire: Mektebetü’l-d-d’avi’l-İslâmiyye, 2002.
- Herevî, Ebû ubeyd el-Kasım b. Selam. *Ğarîbu’l-hadis*. thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref. Kahire: el-Hey’etü’l-Amme, 1404/1983.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddü’l-muhtâr ala’d-dürri’l-muhtar*. Mısır: Matbaatü Bâbi’l-Halebî, 1376/1956.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyub. *Zâdü’l-ma’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2018.
- İbn Kudame, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. Riyad: Dâru Alemlî’l-Kütüb, 1417/1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebû’l-Fazl Cemaluddin el-Ensârî. *Lisanü’l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Nüceym, Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru’r-râik şerhu kenzi’d-dakâik*. Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-İslâmî, 1431/2009.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Ğavâ’idü’l-ağkâm fî meşâlihi’l-enâm (el-Ğavâ’idü’l-kübrâ)*. Kahire: Mektebü’l-

- Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1414/1993.
- Karadavî, Yusuf. *el-Helal ve'l-haram fi'l-İslam*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1380/1960.
- Karaman, Hayrettin. "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed el- el-Haneî. *Bedâ'î'u's-sanâî' fi tertibi's-şerâî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1985.
- Kefevî, Eyyub b. Musa el-Hüseynî Ebû'l-Bekâ. *el-Külliyât*. nşr. Adnân Dervîş – Muhammed el-Mısrî. Beyrut. Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Keleş, Yunus. "Haram Karışık Mal ve Kazançla ilgili Meseleler". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/2 (2020). 211-236. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jief/issue/56465/740280>
- Köse, Saffet. "Fikhî Açından Helal Gıdanın Temel İlkeleri". *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (Haziran 2020), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1201699>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân: Tefsiru'l-Kurtubî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*. Kahire: İdaretü't-Tibâ'atî'l-Müniriyye, 1444/2022.
- Öğüt, Salim. "Sihâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/169. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özkan, Hilal. *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011. <https://file:///C:/Users/pc/Downloads/298029.pdf>
- Râfî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvînî. *Fethu'l-'aziz fi şerhi'l-vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb-et-tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâî't-Türâsî'l-Arabî, 1420/1999.
- Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Kitâbu'l-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sungur, Mehmet Zihni - Yalnız, Özlem. "Transseksüalite: İlgili Kavramlar ve Cinsiyet Düzenleme Girişimleri". *Klinik Psikiyatri*, 1 (Haziran 1999). 49-54. <https://klinikpsikiyatri.org.tr/jvi.aspx?pdire=KPD&plng=tur&un=KPD-79353&look4=>
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1410/1989.
- Şatibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. nşr. Abdullah Draz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. thk. Mustafa Saîd el-Hin - Muhyiddin Dib Mestû. Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1430/2008.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr el-Lahmî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-avsat*. thk. Ebû Muaz Tarık b. Avzillâh b. Muhammed vd. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1994.
- Yaşaroğlu, Kâmil. "Livâta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/198-200. İstanbul:

TDV Yayınları, 2003.

Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1422/2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1413/1992.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhal ilâ nazariyeti'l-iltizami'l-âmm*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem. 2013.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1993.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1433/2011.